

Фальковська Л.М. Роль конструкта справедливості в регуляції правової поведінки
// **Проблеми політичної психології** : зб. Наук.праць / Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України ; [редакційна колегія: Л.А. Найдьонова, Л.Г. Чорна, І.Г. Батраченко а ін.]. – К. : Міленіум, 2014. – Вип. 1 (15). – 408 с. – **С.127 – 136.**

РОЛЬ КОНСТРУКТА СПРАВЕДЛИВОСТІ В РЕГУЛЯЦІЇ ПРАВОВОЇ ПОВЕДІНКИ

Л.М. Фальковська, м. Житомир

Розкрито проблему вивчення внутрішніх механізмів регуляції правової поведінки, пов'язаних із системою особистісних конструктів. В ході емпіричного дослідження було доведено, що свідоме дотримання норм правової поведінки не буває механічним: формальні правила зіставляються з принципом справедливості, який зазвичай має суб'єктивний характер. Якщо закон оцінюється як несправедливий, то його невиконання легітимізується масовою свідомістю. У статті зазначено, що зіставлення і оцінювання здійснюється за допомогою такого утворення масової свідомості, як конструкт справедливості. На основі матеріалів емпіричного дослідження зроблено висновки щодо ролі конструкту справедливості в обранні людиною способу та виду реалізації власної правової поведінки – він дає змогу людині суб'єктивно, на рівні здорового глузду ідентифікувати події і ситуації як справедливі або несправедливі та свідомо приймати рішення у нормативно-правовій взаємодії.

Ключові слова: психологічний зміст форм правової поведінки (правомірна, протиправна, правоіндиферентна та зловживання правом), біполярний конструкт «справедливість-несправедливість», реактивна та активна роль конструкту справедливості у регуляції правової поведінки.

Проблема. Вимога справедливості, заклик її відновити, жертвність в ім'я справедливості – все це настільки є значимим і визначальним у житті людини та спільноти в ситуації «тут і зараз», що ніколи не

залишає довкола байдужих. З огляду на те, що пошук справедливості, усвідомлюючись індивідом або суспільством, завжди передбачає зміни переживань (дискомфорт, обурення) чи поведінки (боротьбу, перебудову, відмову від повсякденного, звичного), – все це зумовлює інтерес до вивчення ролі конструкту справедливості у регуляції поведінки людини.

Поведінка як предмет психологічного вивчення найчастіше розуміється як вид та рівень активності, джерелом якої є потреби. Людська поведінка є суспільно обумовленою, усвідомленою, творчою активністю, що має цілеспрямований та довільний характер. Регуляцію соціальної поведінки людини реалізують: суспільство, соціальні групи та сама особистість.

Універсальною формою соціальних чинників, що регулюють поведінку є соціальні норми як правило, взірець, взятий певною спільністю за стандарт поведінки, що регламентує в ній відносини людей [1]. Правові норми розробляються, формулюються, затверджуються спеціальними державними інституціями, встановлюються спеціальним законодавчим шляхом, підтримуються державою. Вони завжди вербалізовані, відображені у словесних конструкціях, об'єктивовані у зведеннях законів, кодексах, статутах та відображені в нормативних актах.

Нормативну поведінку, яка регулюється нормами права, прийнято називати правовою поведінкою. Вона тлумачиться як сукупність вчинків у вигляді дій чи бездіяльності, що мають соціальне значення, регламентуються нормами права та зумовлюють правові наслідки [2]. Залежно від готовності особистості діяти чи демонструвати бездіяльність щодо норм права, ми пропонуємо вирізнити такі види правової поведінки, що різняться за психологічним змістом: правовідповідна, правопорушна, провоіндеферентна та зловживання правом. Якщо перші три вазують на вектор та характер ставлення до права, то четвертий вид передбачає застосування певних маніпулятивних дій та навичок з метою.

Свідоме дотримання норм правової поведінки не буває механічним:

формальні правила зіставляються з принципом справедливості, який зазвичай має суб'єктивний характер. Якщо закон оцінюється як несправедливий, то його невиконання легітимізується масовою свідомістю. Зіставлення і оцінювання здійснюється за допомогою такого утворення масової свідомості, як конструкт справедливості. Конструкт справедливості дає змогу людині суб'єктивно, на рівні здорового глузду ідентифікувати події та ситуації як справедливі або несправедливі та свідомо приймати рішення щодо способу та виду реалізації власної правової поведінки.

Мета дослідження: здійснити аналіз ролі конструкту справедливості у регуляції правової поведінки.

Вивчення ефективності правової регуляції поведінки є одним із найважливіших завдань правової та психологічної науки, оскільки

соціальні норми є важливим засобом впливу на людину. У працях вітчизняних психологів, присвячених соціально-психологічній регуляції правової поведінки, висвітлюються проблеми правової соціалізації (В. Оксамитний, В. Тюріна), правових уявлень (І. Дідук, Л. Овдієнко, А. Славська), законотриманості (І. Жадан, С. Кисельов), механізмів нормативно-правової регуляції поведінки особистості (К.П. Гавриловська). Дослідження вказують на те, що особистість постає одночасно і суб'єктом, і об'єктом процесу регуляції правової поведінки. Як суб'єкт активності особистість визначається насамперед здатністю рефлексувати своє перебування у нормативних ситуаціях, здійснювати вибір типу поведінки у них цілеспрямовано та усвідомлено. Людина, прагнучи оцінювати закон, реалізує свою суб'єктність. Феномен суб'єктності, будучи у центрі уваги багатьох сучасних дослідників (К.О. Абульханова-Славська, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко

та інших), розглядається як певна передумова, тенденція до саморозвитку й самовдосконалення [3].

У нашому дослідженні ми розумітимемо конструкт у його класичному значенні. Конструкт (за Дж. Келлі) – це утворення здорового глузду, свого роду біполярна вісь, за якою здійснюється суб'єктивна оцінка людиною соціальної дійсності. Конструкти зазвичай є перевіреними на практиці; вони допомагають сприймати і розуміти оточення, прогнозувати й оцінювати події.

Конструкт справедливості є складним динамічним утворенням, який включає до себе усвідомлювані та неусвідомлювані процеси, пов'язані з оцінюванням різноманітних ситуацій. Усе це зазвичай «запускає» послідовність дій, поведінкових актів та процесів, які у свою чергу зумовлюють саме такий, а не інший плин подій.

В інформаційній структурі конструкту справедливості О.В. Кряхтунова [4] пропонує виокремити чотири мінімальні ознаки: наявність ситуації; наявність у ній двох сторін; одна із сторін позиціонується як утиснута (обмежена) у правах; сторона, що вважає себе ущемленою, претендує на розв'язання ситуації на свою користь. Зміст понятійного компоненту конструкту «справедливість» розширюється за рахунок об'єктивних та суб'єктивних параметрів ситуації.

Виходячи з того, що конструкт справедливості виявляє себе у процесі оцінювання ситуації, у якій особистість постає учасником чи свідком колізії, а у колізії представлені дві опозиційні сторони, ми спробували змодельовати у структурованому інтерв'ю саме такі ситуації. Емпіричне дослідження складалось із двох етапів. Метою першого етапу дослідження було виявити з широкого кола нормативно-правових ситуацій ті, у яких фігурував би конструкт справедливості. Метою другого етапу постало виявлення готовності діагностованих до певних проявів активності у випадку переживання значимих пунктів конструкту справедливості. Загальна вибірка склала 168 осіб.

Зміст та результати першого етапу дослідження. Діагностованим було

запропоновано ряд нормативно-правових ситуацій, що моделювали різні полюси конструкту справедливості («справедливо - несправедливо»). Контент-аналіз отриманих результатів вказав на існування у конструкті справедливості трьох груп значимих позицій: «чинять справедливо», «чинять несправедливо» та «порушена справедливість». Таким чином, біполярний конструкт справедливості охоплює обидві його крайні точки та принципово відмінну сутнісну ознаку, синонімічну до несправедливості – «порушена справедливість».

Зміст другого етапу дослідження. Групі діагностованих були запропоновані дев'ять незакінчених ситуацій, кожна трійка з яких описувала виявлені значимі позиції конструкту справедливості, а також у кожній із груп були змодельована у ситуаціях різна міра дистанції діагностованого щодо події, представлені у фразях: «...по відношенню до мене...», «...по відношенню до інших...» та «...по відношенню до громадян (громади, інших)...».

Аналіз ситуацій, що описували *справедливе ставлення* до особи, інших та спільноти вказують переважно на *вияв почуттів, позитивного ставлення до ситуації* («пишаюсь», «радію», «відчуваю вдячність», «почуваю себе у безпеці» тощо) у 48 % відповідей, на *готовність до правовідповідної поведінки* («сприяю такому ставленню», «відповідаю взаємністю», «також ставлюсь справедливо» тощо) – 36 % та *правоіндеферентної поведінки* («нічого не роблю», «ставлюсь байдуже» тощо) – 3 % відповідей (рис.1.).

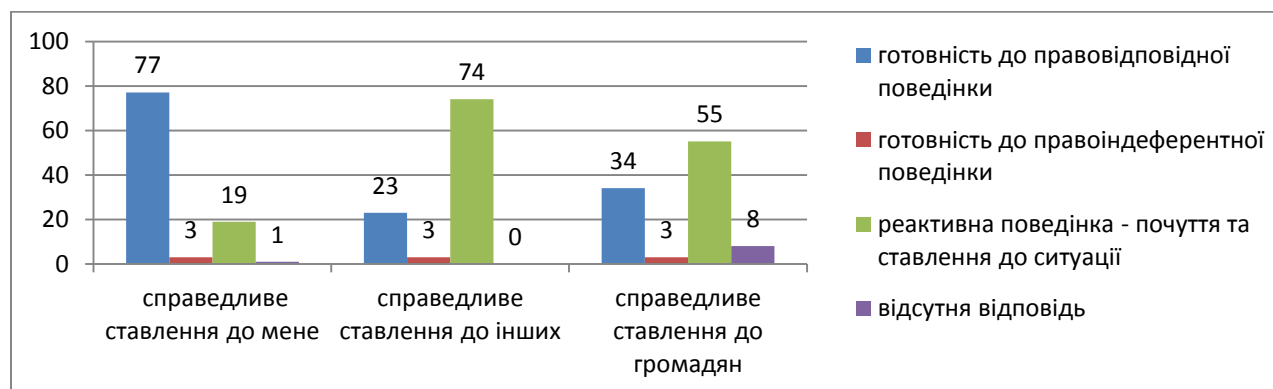

Рис.1. Готовність до певних видів правової поведінки у ситуаціях, де чинять справедливо (у %)

Детальний аналіз ситуації справедливого «ставлення до мене» вказує на перевагу готовності до правовідповідної поведінки (дієвості) (77 %) над почуттями (19 %). Частка готовності до правової поведінки у ситуаціях, коли «справедливо чинять щодо інших» складає лише 23 % правовідповідної та 3% правоіндеферентної позиції, однак домінуючим є позитивне переживання самої ситуації - 74 % усіх відповідей. Справедливе ставлення до громадян викликає переважно позитивні переживання – 55 %, слугує поштовхом до правовідповідної поведінки у 34 % випадків, проте виникли труднощі у продовженні ситуацій у 8 % діагностованих.

Отже, конструкт справедливості у ситуаціях, що описують справедливе ставлення до себе, інших та громадян відіграє активну роль у регуляції двох видів поведінки – *раціональної* (переважно правовідповідної) та *ірраціональної* (емоційної, реактивної). Водночас вибір на користь правовідповідної поведінки є більш відчутним у ситуації «справедливого ставлення до мене», а реактивна поведінка зберігає свій пріоритет у ситуаціях справедливого ставлення «до інших» та «до громадян». Правоіндеферентна поведінка у заявлених ситуаціях була продемонстрована 3 % опитаних і стосується відповідей конкретних осіб, які у трьох видах речень відповідали однаково – «мені байдуже».

Аналіз ситуацій **несправедливого ставлення** до себе, інших та громадян виявив високі показники правоіндеферентної поведінки особливо у ситуації несправедливості до інших (50 %) та реактивної – у ситуації несправедливості щодо громадян (36 %). Несправедливе ставлення до будь-кого не залишає байдужих – жодної відмови продовжити речення. Правовідповідна поведінка є домінуючою у ситуаціях несправедливості до себе (51 %) та до громадян (42 %) (рис.2.).

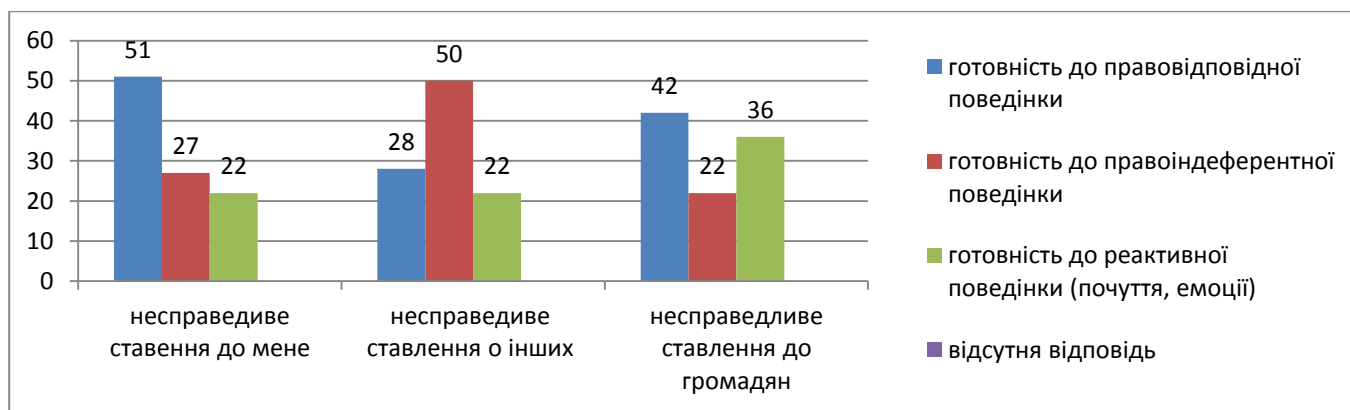

Рис.2. Готовність до певних видів правової поведінки у ситуаціях, де чинять несправедливо (у %)

131

Особливості переживання ситуації несправедливості, що чиниться «по відношенню до мене» виявили себе у таких характеристиках: готовність обстоювати власні інтереси виявили 69 % діагностованих, однак до вербальних її форм вдаватимуться 35 % опитаних; намагання обміркувати ситуацію, вияснити причини та навести аргументи на власну користь об'єднує 34 % респондентів; готовність до відкритої боротьби, протесту засвідчили 17 %, а 7 % заявили, що припинили б стосунки, 5 % респондентів все ж вчинили б справедливо щодо кривдника, а 2 % відзначили, що намагатимуться опанувати себе, зібратись із силами.

Переживання несправедливості по відношенню до себе викликає у діагностованих у 33 % випадків певні емоційні реакції, у яких частка *астенічних* («засмучуюсь», «плачу», «ображаюсь», «пригнічуюсь» тощо) складає по відношенню до *стенічних* («нервуюсь», «злюсь», «обурююсь», «засуджую», «бурхливо реаую», «незадоволена їх поведінкою» тощо) 39 % проти 61 %. До того ж поруч із реактивністю 31 % вказують на готовність до додаткових дій, серед яких *раціональні* («намагатимусь спростувати думку», «спробую довести

справедливість», «припиню контакти з цими людьми», «починаю аналізувати у чому допустився помилки» тощо); *конструктивні* («все одно буду чинити справедливо», «буду діяти по правді» тощо), *деструктивні*: за принципами наслідування («теж вдамся до несправедливості», «вчиню так само», «буду ставитись до інших як вони до мене, буду їх зневажати», «робитиму те ж» тощо) та заперечення («вдаватиму, що не помічаю», «змовчу – буду хитрішим» тощо).

Перебуваючи у ролі свідка несправедливості, діагностовані вказують на диференційоване ставлення до ситуації залежно від того «хто є ці інші» – друзі чи просто сторонні люди. Така обставина є значимою для 3 % діагностованих, однак якщо ситуація стосується друзів, близьких, то демонструється готовність діяти активно та рішуче – заступатись, захищати, допомогати, ставати а бік скривджених тощо.

Дієвий компонент у продовжених фразах складає 48 %, серед яких найбільшу частку утворюють готовність до: *протестних заходів* («критикую позицію», «висловлюю незгоду», «вимагаю справедливості», «говорю, щоб більше такого не робили», «засуджую, щоб чули» тощо) – 44 %, *діалогу з кривдниками* («намагаюсь дізнатись причини», «хочу довести, що вони чинять несправедливо», «намагаюсь переконати», «намагаюсь встановити справедливість», «потрібно довести їм, що помиляються» тощо) – 34 %, *активного протистояння* («заступаюсь», «стаю на бік нещасних», «відстоюю їх справедливість», «захищаю», «допомагаю» тощо) – 22 % від загального числа дій.

Домінуючі види активності суб'єкта у статусі свідка несправедливості є такими: *дія* - 70 % (із них 53 % діагностованих заявили про готовність до вчинків, зовнішніх дій та 17 % - про готовність до внутрішніх дій – аналізу ситуації, міркування з приводу причин тощо), *емоційна реакція* – 21 %, *байдужість* – 7 % та *відсутні відповіді* – 2 % респондентів.

Отже ситуації, що описували несправедливість до мене, інших та до загалу спонукали виказувати готовність діагностованих до дій, вчинків, активних заходів, за діяння ресурсу тощо. Отже роль полюсу «несправедливість» є більш активною та визначальною у виборі форм реагування на ситуацію, порівняно з протилежним полюсом – «справедливістю». У разі **порушення справедливості** діагностовані вказували на почуття, емоції, роздуми, вчинки, пошуки діалогу, байдужість та відчували труднощі у продовженні речень (рис. 3.).

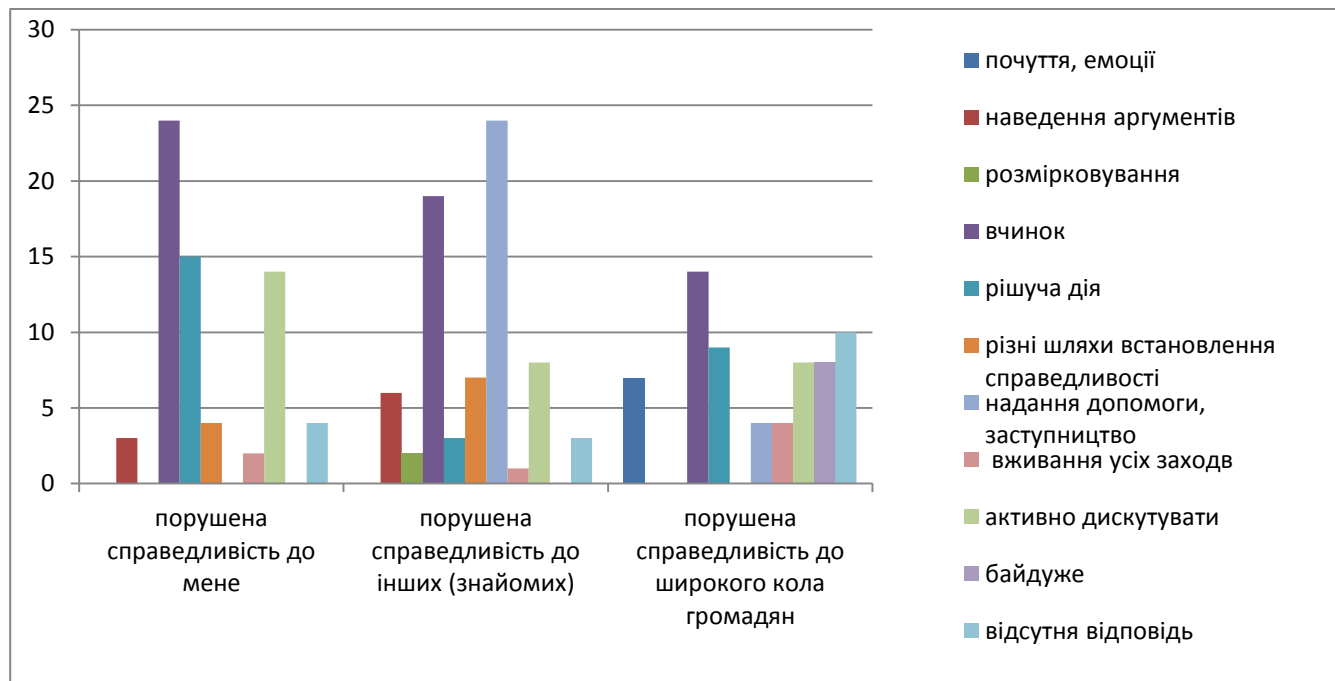

Рис.5. Відсоткові показники видів ставлення до порушеної справедливості у ситуаціях щодо: «мене», «інших (знайомих)» та «широкого кола громадян» (у %)

Почуття та емоції у ситуації порушення справедливості діагностовані зазначили як доречні лише по відношенню до широкого кола громадян, однак пошук аргументів, роздуми, самоаналіз постають як вартісні у ситуації порушення справедливості інших та власної. Діагностовані виявляють готовність активно обстоювати порушену справедливість, вдаючись до диспутів, скарг, виловлювання претензій тощо, захищаючи власні інтереси у більшій мірі, аніж інтереси інших чи широкого загалу. Водночас в ситуації порушеної справедливості щодо інших (знайомих) значною є пропозиція допомогти, виступити на захист, підтримати,

порівняно із порушенням справедливості широкого кола громадян. Порушення справедливості щодо громадян провокує часом байдуже ставлення (8 %) та викликає труднощі у продовженні речення (10 %), що вказує на острах та на недостатньо чітку громадянську позицію молоді у таких умовах.

133

Висновки. В ході емпіричних розвідок було виявлено три основні значимі маркери на вісі конструкту «справедливість-несправедливість» - це самі крайні полюси та «порушена справедливість», що є близькою до несправедливості, але не тотожною їй. Вісь конструкту справедливості є нерівномірно навантажена, оскільки діагностовано відчували труднощі та розгубленість у тому як продовжити речення дослідницької ситуації, що описувала справедливість, і, навпаки, були активними, багатослівними та збудженими, коли працювали над ситуаціями несправедливості та порушення справедливості. Пояснити таку тенденцію можна тим, що справедливість розуміється молоддю як цілком природна характеристика, як логічний стан речей, тому завдання продовжити ситуацію справедливості та дописати речення викликає збентеженість, сум'яття, часом, подив діагностованих. Ситуація несправедливості або порушення справедливості є більш зрозумілою та визначеною для молоді, тому спонукає до активнішого реагування – від обурення до рішучого протистояння.

Отже, конструкт справедливості, залежно від змісту нормативно-правової ситуації та міри участі у ній, здатен виконувати не тільки роль оціночної шкали в аналізі ситуації, а й, спонукати до вияву: певних емоцій та почуттів (переважно стеничного характеру у випадку справедливого ставлення і астенічного – у випадку порушення справедливості та несправедливості), готовності активно діяти (особливо у ситуації порушення справедливості та несправедливості), певним чином регулюючи та спрямовуючи правову поведінку молодої людини,

що виборює власне «Я» та право на суб'єктність.

Література

1. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения/Маргарита Исидоровна Бобнева. – М.: 1978. – 310 с.
2. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: [Підручник]/Ольга Федорівна Скакун. – К.: Алерта; ЦУП, 2011. – 524 с.
3. Лисичкин В.А. Закат цивилизации или Движение к ноосфере (экология с разных сторон) / В.А. Лисичкин, Л.А. Шелепин, Б.В. Боев. – М.: «ИЦ-Гарант», 1997. – 352 с.
4. Кряхтунова О.В. Шифтерый лингвокультурный концепт «справедливость» (на материалах русской лингвокультуры): автореферат на соискание научн.степени канд..филол.наук: спец. 10.02.19 «Теория языка»/О.В. Кряхтунова. – Волгоград, 2010. – 21 с.

References

1. Bobneva M.Y. (1978). *Social normy i regulyatsiya povedeniya* [The social norms and behavior regulation]. Moscow: Nauka (rus).
2. Skakun O. F. (2011). *Teoriya prava I derzhavy* [The theory of law and state: Manual]. – Kyiv: Alerta; TSUP (ukr).
3. Lysychkyn V.A., Shelepyn L.A., Boev B.V. (1997). *Zakat tsivilizatsii, ili Dvizhenie k noosfere (ekologiya s raznykh storon)* [The decline of civilization or movement to the noosphere (ecology from different sides)] Moscow: YTS-garant (rus).

134

4. Kryakhtunova O.V. (2010). *Shifternyy lingvokulturnyy kontsept “spravedlivost” (na materialakh russkoy lingvokultury)* [Shifter linguocultural concept of “justice” (based on Russian lingvokultury materials)] – Volhohrad, Russian.

Фальковская Л.Н. Роль конструкта справедливости в регуляции правового поведения

Раскрыта проблема изучения внутренних механизмов регуляции правового поведения, связанных с системой личностных конструктов. В ходе эмпирического исследования было доказано, что сознательное соблюдение норм правового поведения не бывает механическим: формальные правила сопоставляются с принципом справедливости, который обычно носит субъективный характер. Если закон оценивается как несправедливый, то его невыполнение легитимируется

массовым сознанием. В статье указано, что сопоставление и оценка осуществляется с помощью такого образования массового сознания, как конструкт справедливости. В результате анализа материалов эмпирического исследования пришли к выводу о роли конструкта справедливости относительно избрания способа и вида реализации собственного правового поведения – он позволяет человеку субъективно, на уровне здравого смысла идентифицировать события и ситуации как справедливые или несправедливые и сознательно принимать решение в нормативно-правовом взаимодействии.

Ключевые слова: психологическое содержание форм правового поведения (правомерное, противоправное, правоиндеферентное и злоупотребление правом), биполярный конструкт «справедливость-несправедливость», реактивная и активная роль конструкта справедливости в регуляции правового поведения.

Falkovska L.M. The role of justice construct in the regulation of legal behavior

The article is bring out a problem of studying the internal mechanisms of regulation of legal behavior, associated with a system of personal constructs. A legal behavior is conscious adherence and couldn't be mechanical: formal rules are matched with the principle of justice, which usually is subjective. If the law is assessed as unfair so its failure legitimized by mass consciousness. Comparison and evaluation carried out by means of the formation of public consciousness as a construct of justice. A construct of justice allows a person subjectively, at the level of common sense, to identify the events and situations as fair or unfair, and deliberately decide about method and type of realization of their own legal behavior.

Keywords: law behavior, psychological content of the legal forms of behavior (lawful, unlawful, indifference to the right and abuse of the law), bipolar construct of "justice-injustice", disproportionately loaded construct, information structure of justice construct, reactive and active role of justice construct in the regulation of legal behavior.